

Ahmet Midhat Efendinin Romanlarında Roman Sanatı Üzerine Düşünceler

Şahmurat Arık*

Ahmet Midhat Efendinin Romanlarında Roman Sanatı Üzerine Düşünceler

Ahmet Midhat, kaleme aldığı hikâye ve romanlarla Türk Edebiyatına büyük katkıları sağlamıştır. Ancak, böyle bir hizmetle yetinmemiş ve roman sanatı üzerine teorik bilgiler ihtiva eden çalışmalar da yapmıştır. Ayrıca, neşrettiği bazı romanlarda zaman zaman konu ve olaylardan uzaklaşarak, roman sanatı ve yazarlığı hakkında da görüşlerini dile getirmiştir. Bu incelemede, yazarın romanları ele alınarak, müellifin roman anlayışı, yine kendi romanlarındaki ifadelerine göre irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Midhat, Roman sanatı, Roman yazarlığı, Roman çeşitleri, Romanın faydaları

Thoughts on Art Of Novel in Ahmet Midhat Efendi's Novels

Ahmet Midhat contributed to Turkish literature greatly with his short stories and novels. He has also written works regarding the theoretical aspects of novel. He sometimes expressed his views on novel art and authorship by making digressions with in the novels. In this article, we tried to summarize Ahmet Midhats understanding of story writing based on his novels.

Key Words: Ahmet Midhat, Art of novel, Novel authorship, Kinds of novel, Benefits of novel

---

* Yard. Doç. Dr., Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
sahmurat30@yahoo.com

“Romancılık! Yirmi senedir iştiğal ettiğim sanat. Yalnız yazdıklarımı tamamen okuyan bir adam, çok roman okumuşlardan addolunur. Ben yazdığım kadarının belki otuz mislini okumuşum. Eserlerim sahâyifinde tasvir ve tahrir eylemiş olduğum hayâlâtın belki üç yüz mislini tasavvur etmişim de sırasını getirerek safha-i tahrirde tasvir edememişim. Yazdığım şeylerin birçoğu cidden sahihü'l-vukudur. Birazı kendimde, birçoğu da ahbabımda vaki olmuştur.”¹ diyen Ahmet Midhat Efendi, bu sözleriyle hem roman sanatındaki birikimini; hem de eserlerindeki gerçekliğin derecesini dile getirir. Tahrir hayatına adanmış bir ömür. Daima okumak, sürekli yeni bir roman kurgusuyla meşgul olmak ve eserlerini gerçek olaylara dayandırmak. Tasavvur edilip de yazılamayanlar bir tarafa, neşredilmiş binlerce sayfalık hikâye ve roman külliyatı... Yukarıda naklettığımız giriş paragrafı, Ahmet Midhat'ın roman yazarlığını, bu üç cümleyle özetliyor. Ahmet Midhat, kaleme aldığı hikâye ve romanlarla Türk edebiyatına büyük katkılar sağlamıştır. Ancak, böyle bir hizmetle yetinmemiş ve roman sanatı üzerine teorik bilgiler ihtiva eden çalışmalar da yapmıştır. Ayrıca, neşrettiği kimi romanlarda bazen ön sözlerde; bazen de romanın akışı içerisinde okuyucularına roman sanatı ve yazarlığı hakkında da düşüncelerini nakletmiştir. Bu incelemede, makale ölçüleri çerçevesinde, yazarın sadece romanları ele alınarak, bu eserlerinde roman sanatı hakkındaki görüşlerine dikkat çekilecek ve müellifin roman anlayışı, yine kendi romanlarındaki ifadelerinden hareketle ortaya konulacaktır.

Romanda Konu Seçimi

Ahmet Midhat'a göre roman yazarı, bilinenleri tekrarlamak yerine insanların görüp işitmediği meseleleri ele almalıdır. Aksi hâlde, özgün eserler veremeyecek, kısır bir döngü içerisine girerek, malûmu ilâma çalışacaktır. Bu nedenle Ahmet Midhat, eserlerini kaleme alırken, bu noktaya riayetle birçok romanında ilginç mekân ve olaylara yer verir. *Hüseyn Fellâh*'ta bu düşünce şöyle ifade edilir: “Evet! Asıl maksadımız da size bu hikâyede hiç işitmediğiniz şeyleri işittirmek değil midir? Bildiğiniz şeyleri söyleyecek olursak neye yarar? Hâsılı tahsile çalışmak sa'y-ı abestir. Mantık okumadınız mı yoksa?”²

Mekân Tasviri ve Karakter Tercihi

Ahmet Midhat, roman yazarının başarılı olabilmesi için mekân tasvirine büyük önem verilmesi gerektiği düşüncesindedir. Bu konuda *Cinli Han*, müellifin görüşlerine kaynaklık eder. Ahmet Midhat, bu romanı yazarken, öncelikle tefer-

¹ Ahmet Midhat, *Müşâhedât*, İstanbul 1308, s. 42.

² Ahmet Midhat, *Hüseyn Fellâh*, Kırkambar Matbaası, İstanbul, 1292, s. 7.

ruatlı bir araştırma yapmış, vak'ının cereyan ettiği yerler hakkında inceden inceye bilgi toplamıştır. Yazar bu bağlamda müelliflerin başarılı bir eser vermek için romanda yer alacak mekânı bizzat görmesinin olumlu sonuçlar doğuracağını açıklar. Bu mümkün olmazsa tarih kitapları, resim ve haritalara müracaat ederek, çevreyi iyice tanımaya çalışmalıdır. Bütün bunlardan yoksun olan tasvirin Ahmet Midhat'a göre hiçbir kıymeti yoktur: "Vakımız Fransa'da güzâr eyliyor. Fransa'nın Lyon eyaletinde Pireri namında bir karyeden bed eyliyor. Ekser romancıların âdetleri olduğu üzere "Pireri karyesi şöyle güzel böyle lâtif olup şu mevkiinde bulunulur ise, enzar-ı temaşaya şöyle bir manzara arz eder, bu tarafında bulunulur ise şöyle görünür" gibi tarifata girişmeyeceğiz. Vakıa bu yoldaki tarifata romanlara en ziyade çeşni veren şeylerden ise de muharrir bir mahalli, re'yu'l-ayn görmeli veyahut plânlar, haritalar, resimler tetkik ve tetebbu ile o mahalli görmüş gibi tanımalı ki, bu yoldaki tasavvurata muktedir olabilsin. Bu şartlar bulunmadığı hâlde ise öyle ezberden edilen tasvirat-ı şairanesinin dahi ehemmiyeti olamaz."³

Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi adlı eserde de aynı konuya benzer vurgulamalar yapıldığı dikkat çekmektedir. Ahmet Midhat, bir eserin teşkili sırasında öncelikle mekân tasvirinin ele alınması gerektiğini ileri sürer. Vak'ının çözümlenmesinde mekân tasviri, birinci derece öneme sahiptir. Zira kişi ve olayların tam olarak anlaşılması, insanların içinde yaşadığı çevrenin ayrıntılı olarak tanıtılmasıyla mümkün olmaktadır. Yazar, *Rikalda* romanında vak'ının geçtiği mekânı uzun uzun tasvir ettikten sonra yukarıdaki görüşler doğrultusunda şu açıklamayı yapar: "Bu tasvirimiz bir tatvil-i beyhudedir diye muaheze edilmesin. İddia ederiz ki aklâm-ı Osmaniye şimdiye kadar kendi kari'lerinin nazar-ı dikkatlerini bu fark üzerine asla celp etmemiştir. İlk defa olmak üzere bu hizmeti hâme-i âcizimiz ifa eyliyor. Tarih olsun roman olsun bir vak'adan bahs edileceği zaman o vak'anın mahall-i vukuu tayin ve tarif edilmiş ise, vak'anın takdirine başka türlü bir imkân tasavvur olunamaz."⁴

Yazara göre, roman için seçilen mekân, tabii güzelliğe sahip olmalıdır. Ancak, mekânın güzelliği, eserin başarılı olabilmesi için yeterli değildir. Bu sebeple romanda kahramanların karakter yapısı öne çıkmaktadır. Başarılı bir roman için, alelâde insanlar yanında ahlâk, kültür ve itikat yönüyle örnek şahsiyetler de vücud getirilmelidir. Ahmet Midhat, bu yöndeki görüşlerini *Kafkas*'ta dile getirir. Roman, konusu itibarıyla Kafkasları merkez almaktadır. Coğrafi güzellikleriyle eşsiz olan bu bölgede insanlar da ayrı bir yüz güzelliğine sahiptir. Ancak, bütün bunlar romancı için yeterli olmaz. Ona göre roman, maddî güzellikten ziyade

³ Ahmet Midhat, *Cinli Han*, Kırkambar Matbaası, İstanbul, 1302, s. 2-3.

⁴ Ahmet Midhat, *Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*, İstanbul, 1307, s. 7

ahlâk ve itikat güzelliği üzerine bina edilmelidir. Yazar, bu konuda açıklamalar yaptıktan sonra sözlerini şu cümleyle bağlar: “Vakıa bir hikâyenuvisin eseri için pek bâlâ-ter pek mükemmel bir zemin teşkil etmek üzere yalnız bir memleket ahâlisinin bu kadar mükemmeliyeti de kifayet etmez. Bu mükemmeliyet maddî bir şeydir. Hususât-ı maneviyeye ihtiyaç vardır.”⁵

Romanda Gerçeklik

Roman sanatını, diğer işlevleri yanında, eğitim aracı olarak da gören Ahmet Midhat, *Paris'te Bir Türk'te*, duygu ve düşüncelerin romanlar vasıtasıyla olgunlaştırılabileceğini belirtir. Ancak romanların bu fonksiyonunu, yazarların gerçekçi olması, şartına bağlar. Roman kahramanları; düşünce ve hissiyatıyla toplumdaki emsallerini andırmalı; hâl, tavır ve fiilleriyle de insanların tüm hususiyetlerine ayna olmalıdır. Sosyal hayattaki güzellik ve çirkinlikler, kahramanların şahsında roman sayfaları arasında iç içe bulunabilmelidir. Yazara göre, ancak bu tür eserler kabul görmekte ve roman kahramanlarının içine düştüğü kötü hâllerden ibret alınarak, söz konusu romanlar istifadeye medar olmaktadır. Kahramanların heves ve zaafı göz ardı edilerek, melek gibi tasvir edildiği romanlar ise, hayalî olduğu varsayılarak, gerçek hayatta dikkate alınmamaktadır. Bunun aksini iddia etmek ve toplumu eğitmek kastıyla bu anlayış doğrultusunda eser vermek, insanın kendini aldatmasından başka bir anlam taşımaz. Yazar, bu düşüncelerini şöyle ifade eder: “Âsâr-ı sairemizde defaatle arz eyledik ki vakıa hikâyeye okumaktan bir garaz dahi hikmet-i insaniyeyi ikmal etmektir. Ancak muharrir, hayvan-ı natıkadan ibaret olan insanı kendilerinde erkeklik dışılık olmayan melekler gibi göstermeğe çalışır ise, âdeta kalb-zenlik etmiş olur. İnsanı insanlığa mahsus olan hayvaniyeti ve hayvanlığa mahsus olan hevası ile göstermelidir. Ahval-i umumiyesinde beğenmeyecekleri bir şey olur ise, erbab-ı mütalâa onu bi't-tayib kendileri mümkün mertebe o gibi bir hâlden tevakkî ederler ve bu hâlde memduh olan hâl ve hareketini tahminden de geri kalmazlar. Ama “İnsan sizin hayal ettiğiniz gibi olmaz benim hayal ettiğim gibi olur. İnsan olmak isterseniz benim hayalhânemde halk etmiş olduğum şu adam gibi olmalısınız.” diye ortaya çıkan bir muharriri tayib etmelidir ki o zat erbab-ı mütalâayı ya ahmak veyahut çocuk farziyle kendilerini aldatmağa çalışır demektir.”⁶

Roman sanatında gerçekliği savunan Ahmet Midhat, *Ahmet Metin ve Şirzad'ta* Şirzad'ın göstermiş olduğu atılganlık ve gözü pekliğe dikkat çekerek, mübalağa ve gerçeklik bahsine tekrar değinir. Şirzad'ın cesareti ilk bakışta gerçek hayata muhalif gözükmektedir. Bu nedenle okuyucular, yazarın mübalağa yaptığını zannedecektir.

⁵ Ahmet Midhat, *Kafkas*, İstanbul, 1294, s. 5.

⁶ Ahmet Midhat, *Paris'te Bir Türk*, Kırkambar Matbaası, İstanbul, 1293, s. 143-144.

Ancak, gerçeklerle çatışır gibi gözükken bu tür davranışlar, tarih sayfalarında bir çok örneğiyle mevcuttur. Hatta yazara göre, tarihî hadiseler araştırıldığında Şirzad'ın cesaretini gölgede bırakacak birçok olayla karşılaşmak da mümkündür. Bu nedenle, romanda geçen olaylar, gerçek hayatı yansıtacak bir niteliğe sahiptir: “Şu eserimiz alelâde ve sadece bir roman olarak telakki edilir ise böyle bir remz üzerine kahramanlık göstermek için nefisini en büyük tehlikelere ilka hususunda edilen isticâlât adeta hayal-i ham nevinden bile addolunabilir. Lâkin tarihin bu babta gösterdiği parlak parlak emsile –i sahihe göz önüne getirilince bir şairin bir romancının kendi hayalhanesinde olanca mübalâgât-i şairane ile tahayyül edebileceği kahramanlıkların sahayif-i tevarihde vukuat-ı muhakkakadan olarak munderiç bulunan kahramanlıklara nispetle pek solgun pek baygın kaldığı kendi kendisine tezahür eder.”⁷

Romanda gerçekliğin sınırlarını zaman zaman tarih kitapları derecesine çıkaran Ahmet Midhat, *Ahmet Metin ve Şirzad*'ta da hayal ve gerçeklik üzerinde durur. Eserde gemi şekil ve plânlarına yer veren yazar; romanda tarih, coğrafya, çeşitli fenler ve sanayi üzerine verilen tüm bilgilerin doğru olduğunu açıklar. Bununla birlikte kişi ve olayların hayal ürünü olduğunu da peşinen belirtir. Ancak, bu durum romanın esas yapısına zarar vermeyecek mahiyettedir. Zira bahsi geçen kişi ve olaylar, gerçek hayata bütün bütün ters düşmeyecek şekilde kurgulanmıştır: “Biz mukaddimemizde haber vermiş idik ki, bu romanda tarih ve coğrafyaya ve sair fünun ve sanayie ait olarak irad olunan hususatin kâfesi dosdoğrudur. Vukuatın ise, kâfesi sırf hayalidir... Ancak bu hayalin tabiatı zorlayarak muhalâta vücut vermek suretinde olması şöyle dursun tevarihdeki hakayık derecesinde bile fevkalâde bir şey olmadığını itirafa mecburiyet vardır.”⁸

Romanda Sürükleyicilik

Ahmet Midhat, bir romandan zevk alınabilmesi için romanın sürükleyici olması gerektiğini düşünür. Sürükleyicilik, olayların akışındaki ahenkte gizlidir. Eserde cereyan eden hadiseler, başlangıçta birbirinden ayrı gibi gözükse de serim ve düğüm noktaları, birbirini tamamlar mahiyette bir bütün oluşturmaktadır. Romandaki düğümler, tüm olaylar göz önüne alınarak bir anda çözülmeme- li; eserdeki sır perdesi, romanın bütününe dikkat edilerek, yavaş yavaş aralanmalıdır. Dolayısıyla okuyucu, roman okurken, olayların gelişimi; ya da sonucunu önceden tahmin edememelidir. Bu başarılı olduğu takdirde, eser zevk ve merakla okunacaktır. Yazar, *Süleman Muslî*'de bu fikrini şöyle açıklar: “Evet bir hikâye içindeki esrar katmerlerinin cümlesi bir anda kalkar ve hakayık-ı ahval yek nazarda görülür ise, o hikâyenin lezzeti mi kalır? Hikâyenüvislik sanatında henüz

⁷ Ahmet Midhat, *Ahmet Metin ve Şirzad yahut Roman İçinde Roman*, İstanbul, 1309, A.g.e., 522.

⁸ A.g.e., s. 523.

addolunan şey esrar perdelerinin birer birer inkişafıyla erbab-ı mütalâanın alacakları lezzetlerin daima teceddüt ve takviye edilmesinden ibarettir. Bu tertip ile kaleme alınan hikâyelerde hikâyenin heyet-i umumiyesini teşkil eden ve her biri bir mesele-i mahsusa ve müstakile suretinde görülen vukuatın güzeranı bâbında bir ahenk-i mahsusa riayet edilmez ise, iş karmakarışık olur gider.”⁹

Tarihî Roman

Ahmet Midhat *Süleyman Muslî*'nin girişinde hayalî bir kişiyle sohbet eder. Aynı zamanda eserin ön sözü olan bu bölümde çalışmak, roman sanatı ve Ahmet Midhat'ın birkaç romanı üzerine konuşulur. Yazar, sözü *Hasan Mellâh* romanına getirdiğinde, hayalî şahıs, bu eseri tertip ve tasvir yönüyle takdir ettiğini belirtir. Bu şahsa göre, bir eserin roman olabilmesi için, sadece bir şahsın hayatını konu almamalı, içerisinde en az “üç beş tane mükemmel hikâye” çıkmalıdır: “Hikâye denilen şey yalnız bir zatın sergüzeşt-i ahvalinden ibaret kalır ise, ona hikâye demekten ziyade bir tercüme-i hâl demek yakışık alır. Lâkin *Hasan Mellâh*'ı biz bugün parça parça edersek içinden üç beş tane mükemmel hikâye çıkar.” Ahmet Midhat, bu söze karşılık aynı fikirde olduğunu açıklar: “Bu sözünüzü tamamıyla kabul ve tasvip ederim.”¹⁰

Süleyman Muslî'de “Muharrir” ile “Muhatap” arasındaki hayalî konuşmada söz tarihî roman bahsine de gelir. Tarihî romanları diğerlerine tercih ettiğini açıklayan hayalî muhatap, *Paris'te Bir Türk*'ü çok başarılı bulur. Ancak Türk gencinin içinde bulunulan asır yerine yüz yıl önce Paris'e gönderilmemesi ve o zamanki olaylarla birlikte tarihî dokunun da eserde yer almamasını, romanın kıymetini düşüren bir unsur olarak kaydeder. Kısaca, roman tarihî bir hüviyet taşımalıdır. Ahmet Midhat, kahramanını neden bir önceki asırda Fransa'ya göndermediğini açıklarken, muharrir sıfatıyla, kendisinin de tarihî romanları daha çok sevdiğini ifade eder: “Anladım efendim anladım: Demek oluyor ki hikâyede ezmine-i salifenin biraz daha uzacıklarına atf-ı nazarı şart koymaktasınız. Yani “roman istorik” dedikleri surette esası tarih üzerine mübteni hikâyeleri tercih ediyorsunuz. Bunda fikrim sizinle beraberdir.”¹¹

Roman türleri arasında tarihî olanları tercih eden Ahmet Midhat, *Bahtiyarlık*'ta roman yazarlığına farklı bir bakış açısıyla yaklaşır. Müellife göre, roman yazarı, aynı zamanda hayalî bir tarihçidir: “Bahsedeceğimiz mektep kadîm Galatasaray'ın tahvili ile husule gelen Mektep-i Sultanî'dir. Hamd olsun sâye-i Şahanede mekteplerimiz çoğalmış ise de sairleri, henüz ne bir müverrihin ve ne

⁹ Ahmet Midhat, *Suleyman Musli*, Kırkambar Matbaası, İstanbul, 1294, s. 162.

¹⁰ A.g.e., s. 5.

¹¹ A.g.e., s. 6.

de hayalî bir müverrih demek olan romancının .iştigal edebilecekleri kadar ka-
dîm değildir.”¹²

Roman yazarının hayalî bir tarihçi olarak nitelendirilmesi, *Arnavutlar Solyotlar* romanında çok daha farklı bir boyut kazanır. Ahmet Midhat bu eserinde, âdeta edebiyatçı kimliğini unutarak, tarihî bazı bilgileri tartışmaya açar. Romanda geçen kimi olaylar, yazara göre, tarihî kayıtlara yanlış geçirilmiştir. Ahmet Midhat, aynı konuların gerçekte nasıl cereyan ettiğini izahla meseleyi bir tarihçi gibi irdelemeye çalışır. Tabii olarak, bu davranış eserin edebî yönünü zaafa uğratmış ve romanın ilgili bölümlerini, tarih kitaplarına yaklaştırmıştır. Bu kısma, yazar şu cümlelerle giriş yapar: “Buçaris’in şu igtirabı bir romancının hayalinden ibaret değildir. Bu vakıa, bir vakıa-i tarihiyedir. Hatta tarih, Buçaris’in Ali Paşa tarafından verilen altınlara mağluben terk-i diyar eylediğini hükmeder ise de pek haksızdır. Tarihin bu hükmü, muhalif olan Solyotların Buçaris aleyhindeki şiddetlerinden mün’akistir.”¹³ Ahmet Midhat, yukarıdaki satırların devamında, bu bahsin tarihçiler tarafından kitaplara yanlış aktarıldığını söyler. Bu iddiasını bazı açıklamalarla desteklemeye çalışır. Tarih kitapları, Ali Paşa’nın Solyotları kendi yanına çekmek amacıyla Buçaris’le birlikte iki yüz kişiye maaş bağlayarak, onları Soli’den kopardığını kaydetmektedir. Ahmet Midhat’a göre ise, Buçaris, kendine muhalif Solyot aileleriyle savaşmamak ve kardeş kanı dökmek fikriyle vatanını terk etmiştir.

Arnavutlar Solyotlar’da tarihî olaylara buna benzer başka müdahaleleri de görmek mümkündür. Ahmet Midhat, tarih kitabı yazmayıp, roman kaleme aldığı-
nı söylerse de eserinde tarihî kayıtlara bire bir bağlı kaldığını da belirtmeden edemez. Hatta kimi yerlerde tarih kitaplarına sadık kalarak, romandaki bazı olayların gün, ay ve yılını verir.¹⁴ Ancak, kendi ifadelerine göre, eserin tarih kitabı olmasına izin vermemiş ve tarihî gerçeklere birtakım hayalî olay ve kişileri de ilâve etmiştir. Ne var ki, bütün bunlar eseri tarihten koparmaya yetmez. Zira Ahmet Midhat, yine bazı konularda tarihçi gibi davranmış; Ali Paşa ile Fotos ilişkisinde Trikopî ve Alexandre Socoi gibi Yunan tarihçilerini eleştirerek, bunlara muhalefetle diğer bazı tarihçilerin görüşü doğrultusunda romanını teşkil etmiştir: “Kari’lerimizden tarihe vâkıf olanlar şu romanı müverrih vak’asına dair tarihin verdiği izahat ve tafsilat ile tatbik ve mukayese ile elbette görmüşlerdir ki, Solyotlar ile Ali Paşa arasındaki münasebete dair buraya kadar vermiş olduğumuz haberler öyle roman yazmağı sırf işkembe-i kübradan cevahirler yumurtlamak zanneden romancılar gibi yazmayıp belki vukuatın en cüz’ilerine varıncaya kadar kâffesini hakayık-ı tarihiyeye noktası noktasına tatbik ederek yazmış ve yalnız işi

¹² Ahmet Midhat, *Bahtıyarlık*, Kırkambar Matbaası, İstanbul, 1302, s. 2.

¹³ Ahmet Midhat, *Arnavutlar Solyotlar*, İstanbul, 1305, s. 96.

¹⁴ Bu konudaki örnekler için bkz., s. 86, 127, 208.

sırf tarih yazar gibi bir suretten kurtarmak için yegâne eşhas-ı hayalîyemizde olan Rüstem ile bir de Eftimi mesailini araya katarak bu münasebetle roman yollu yürütecek izahat ve muhaverâtımızı yürütmüşüzdür.

Bundan sonra dahi yine şu surette devam edecek isek de vukuatın bu kısmında Yunan müelliflerinden Trikopî ile Alexandre Socoi'dan tebâüd etmeğe mecbur olacağız. Fakat bu iki zattan tebaüdümüz asıl fenn-i tarihten bir tebâüd değildir. Bilâkis bu iki zat, fenn-i tarihten tebâüd ederek işi “roman-ı istorik” yani hikâye-i tarihiye çığırından dahi çıkarmış oldukları ve ne tarihe; ne de romana benzemeyecek bir surette vardırılmış buldukları için onlardan tebâüd ederek cumhur-ı müverrihinin hakayık-ı tarihiyeden olarak verdikleri malûmatı bizim romanımız plânı dâhiline tastamam ithal etmeğe çalışacağız.”¹⁵

Tarihî olaylara romancı sıfatıyla tarihçi gibi müdahale etmenin benzer bir örneği, *Suleyman Musli*'de de görülür. Tarih kitaplarında Bizans İmparatoriçesi Margrit'in Alamut Kalesi'ne zorla kaçırıldığı kaydı vardır. Ancak, Ahmet Midhat bunu pek de inandırıcı bulmaz. Meselenin zannedildiği gibi olmadığını, Margrit'in bir tertip üzerine kendi gönlüyle Alamut'a kaçtığını açıklar. Bu iddia, tarihçilerin anlayamadığı bir meseleyi gün ışığına çıkarır. Bunun aksini iddia etmek, yazara göre, karanlıkta kalan birçok noktayı, çıkmaza sürükleyecektir: “Elbette bu hükümde hakkımız vardır. Zira Margrit'i kaçırmak için kendisine hiçbir türlü cebr ve şiddet gösterilmemiştir. Öyle ise, ne hikmete mebnidir ki Margrit burnu ve kulakları kesilmek gibi bir felâket-i azimeyi kendi ihtiyarıyla kendisini duçar eylesin?

İşte tarihin izahatını veremediği yer burasıdır. Vukuat-ı tarihiyeye müstenid bulunan hikâyatta bu misüllü şayan-ı izah olan nokta-i mühimme hakkında icap eden tafsilâtı vermek dahi hikâyenüvise ait ve raci olan bir vazifedir. Binaenala zalik şu vazifemizi ifaya müsaraat edelim.”¹⁶

Natüralist Roman

Ahmet Midhat, içinde yaşanan asrın natüralist roman çağı olduğunu açıklar. Roman okuyucuları, çeşitli sebeplerle romantizmden uzaklaşmış, “tabîi” sıfatıyla neşredilen eserleri arar olmuştur. Başta Emile Zola olmak üzere bir kısım Avrupalı yazarlar, toplum hayatında şahit olduğu kötü hâl ve davranışları eserlerinde işlemiş ve buna “tabîi roman” unvanını vermiştir. Emile Zola ve diğer natüralist yazarların yaptığı, olayları dışardan gözlemlemek ve bunları romana taşımaktır. Oysa bunun bir adım daha ilerisi vardır. Ahmet Midhat, *Müşâhedât*'ta vak'ayı

¹⁵ *Arnavutlar Solyotlar*, s. 185.

¹⁶ *Suleyman Musli*, s. 153.

dışardan seyretmek yerine olayların içerisine girer. Kendi gözlemleri ile roman kahramanlarının düşüncelerini birleştirir. Müellif, roman kahramanı; roman kahramanları da yazar gibi davranır. Avrupa’da rastlanmayan bu tarz, Ahmet Midhat’ın düşüncesine göre, Emile Zola’nın romanlarından çok daha “tabîî” bir romanı vücuda getirir: “Bu asır bu tür romancılıkta “tabîî” denilen tarzın mergubiyeti devridir. Vukuları imkânına hayalen bile yanaşılamayan hayalî romanlar, nazar-ı rağbetten düşürülerek âlem-i tabîîyattan vakayi ve havadis-i sahihenin iktibasıyla roman yazılmasını istiyorlar.

Hâlbuki bir romancı için havadis-i kâinatı hariçten temaşa ve tettebbu ile yazmak ne kadar tabîî olabilir ise, o romancının havadis-i mezkure içine girerek ve ashab-ı sergüzeşte karışarak ona göre tasvir-i efkâra girişmesi daha ziyade tabîî düşmez mi?”¹⁷

Ahmet Midhat, *Müşâhedât*’ta Emile Zola ve aynı anlayışta olan diğer roman yazarlarını tenkit eder. Söz konusu müellifler, sanat anlayışları gereği, romanlarında sadece sefahat, acı ve hüzne yer vererek, insanların içine düştüğü kötü hâlleri en ince ayrıntısına kadar tasvir etmiştir. Gerçek hayatı eserlerine yansıtıklarını iddia eden bu yazarlar, kaleme aldıkları eserlere “tabîî roman” unvanını vermiştir. Ahmet Midhat, gerçek hayatta sadece sefahat ve sefalet bulunmadığını; hikmet ve güzelliklerin de yer aldığını belirterek, bu yazarların hayatı, gerçeğe uygun olarak tasvir etmediğini söyler. Dolayısıyla müellife göre, Emile Zola ve benzer yazarların eserlerine natüralist roman denilemez. Yazar bu düşüncelerinin ardından natüralist romanı tarife başlar. Ahmet Midhat, bir esere tabîî denilebilmesi için romandaki hayalî olay ve kahramanların gündelik hayattakilere benzemesini şart koşar. Toplum hayatında şahit olunabilecek hâl ve davranışların romanlarda yer alması, natüralist romanları ortaya çıkaracaktır. Bu sebeple cin, peri, sihir ve tılsımlarla dolu romanlar, tabîîlikten çok uzaktır. Yine aynı bakış açısına göre, şövalye ve aşk romanları ile dinî, tarihî, politik, felsefi, vb. romanlara da natüralist roman denilemeyecektir: “Bu hâlde “tabîî” denilen romanların müşâhedât-ı yevmiyeye muvafakat ve mutabakatı o kadar tamam olması lazım gelir ki havi olacağı vekayi kat’iyyen sahih olmayıp muhayyel ise de vekayi-i mezkurenin yegân yegân müşâhedât-ı adiyeye-i yevmiye ile tamamen mutabakatı derecesinde akla ve ihtimale karib olması lüzumu anlaşılır. Yani bu tabîî romanlar öyle bir zamanın sarf-ı hayal üzerine mebni cinler, periler, sihirler, tılsımlarla memlû romanlarına müşâbih olmak şöyle dursun şövalye romanları âşıkane romanlar, sefihane romanlar, dinî ve tarihî ve fennî romanlar ve politik romanlar ve filozofik romanlardan bin türlü namlarla bin sınıfa ayrılan romanlara kat’an benzemeyerek cemiyet-i

¹⁷ *Müşâhedât*, s. 122.

âide-i mütemeddinesinin ahval-i hakikiyesi ve vukuat-ı sahihesi neden ibaret ise, romanların da ondan ibaret bulunması icap eder”¹⁸

Ahmet Midhat, natüralist roman yazarlarının toplumu her yönüyle gözlemlemesi ve şahit oldukları manzaraları gerçeğe uygun bir şekilde eserlerine yansıtmasını gerektiğini düşünür. Emile Zola ise, bu görüşten uzak bir şekilde, sadece çirkinlikleri ele almış ve insanların içinde bulunduğu kötü hâlleri romanlarında mübalâğalarla işlemiştir. Emile Zola ve benzer yazarların kaleme aldığı natüralist eserlere göre, beşeriyet sefahat ve sefalet içerisinde insanî değerlerden bütünüyle uzaklaşmıştır. Ahmet Midhat, kötülük ve çirkinlikler arasında mutlâka iyilik ve güzelliklerin de bulunacağını belirterek, söz konusu yazarların büyük bir yanlışla düştüğünü açıklar: “Bu zamanın tabîî romancılarına bakılacak olur ise dünyada ve bahusus dünyanın Fransa denilen kısmında ve hele Fransa’nın da Paris denilen yerinde fezail-i beşeriyeden hiçbir eser kalmamış olmak lazım gelir. Meşguliyet-i umumiye fuhuştan ibaret olarak emraz-ı şehvaniye, ağraz-ı siyasiyeye karışıp kabiliyet-i cinaiye dahi bunların rengini kızartmakla Paris’in dünya yüzünden vücudu kaldırılması ehem ve elzem bir şehir olması lazım gelir...”

Zamanımızın tabiiyyun hikâyenüvisanı ise, fezail-i beşeriyeyi esafilin de efazılın da kalplerinden bilküllüye silinmiş göstermeyi ayn-ı tabiat ve mahz-ı hakikat addediyorlar ki işte en büyük hataları da bundadır.”¹⁹

Ahmet Midhat, *Müşâhedât* için yazdığı ön sözde, Emile Zola üslûbuyla kaleme alınan romanları gayritabiî bulur. Kendisinin neşrettiği bu eseri ise, gerçekten de “tabîî” bir roman olarak niteler. Romanda anlatılanlar, içinde yaşanan zaman ve mekâna muvafiktir. Aynı şekilde vak’a, günlük hayattaki gözlemlerden alınmıştır. Bütün bunlar, romanın natüralist bir eser olduğunu ispatlamaktadır. Ancak, *Müşâhedât*’ı natüralist bir roman yapan daha da önemli bir husus vardır ki, o da Ahmet Midhat’ın hem yazar; hem de roman kahramanı olarak eserde yer almasıdır: “Güzel olduğunu iddia yollu şimdiden tebşir edemem. Fakat ait olduğu zaman ve âleme göre tamamı tamamına tabîî olduğunu kat’î olarak iddia edebilirim. Teşekkül eylediği vakayi, müşâhedât-ı yevmiyedendir. Onun için ismini de öyle tesmiye ettim. İhtimal ki bazı zevat havi olduğu ahval ve vukuat başkaları tarafından mesmuaları olduğunu tahattur edeceklerdir. Zaten tabîîliğin şanı da bu değil midir? Kendimin de bu roman dâhilinde mevcudiyetimi, tabîîliğinin medar-ı eazımı addederim.”²⁰

¹⁸ A.g.e., s. 2.

¹⁹ A.g.e., s. 4-5.

²⁰ A.g.e., s. 7.

Tercüme Romanlar

Ahmet Midhat, natüralist yazarların işlediği konular ve bunların okuyucuya takdim ediliş tarzını, toplum için zararlı bulur. Tabiiîlik adına neşredilen eserler; zahirde insan ve toplum hayatını tasvir eder görünmektedir. Ancak kullanılan mübalâğalı ve garazkâr üslûp, insanî değerleri arka plâna itmekte ve varolan sosyal yapıya ağır darbeler indirerek, tabiiîlik kisvesi altında sosyalizm, anarşizm, dinsizlik veya başka fikirlere hizmet etmektedir. Ne var ki, roman sanatını yeni tanımaya başlayan Türk yazarları, bu durumun farkında değildir. Bu nedenle Batılı romanlardaki zararlı görüş ve düşünceleri ayıklamadan tercüme yapmakta ve bilmeyerek, olumsuz cereyanlara hizmet etmektedir. Dolayısıyla söz konusu eserler, Türk toplumunda büyük tahribata sebep olmaktadır: “Bunlardan bazıları “sosyalist” güruhuna tâbi olduklarından şerait-i hazıra-i medeniyenin hedmine saiddirler. Romanlarını da o maksat üzerine yazarlar. Diğer bazıları mahza Nasraniyet kilisesininin düşmanı ve diğer bazıları yalnız onun dostu olarak birinci sınıf halkı Nasraniyetten tenfire ikinci sınıfı bilakis tergibe yarayacak masallar söylerler. Kimi, hükûmet-i hazıralarının dostu, kimi düşmanıdır. Bunlar meyânında yalnız fazilet-i insaniyeden başka hiçbir şeye hâdim olmayanları hakikaten nevadirden olup o biçareler dahi “hayaliyyundur” diye istihfaf ve istihza ediyorlar.

Biz ki henüz fazilet-i kadîme-i medeniyesi emraz-ı maneviye-i ecnebiye ile büsbütün tegayyür etmemiş Osmanlılarız. Avrupa romancılarının asıl ne gibi emraza hizmetkâr olduklarını bilmediğimiz halde de romandan romancılıktan bahsederiz. Bunların aynen tercümesi müfid olmadıktan başka lâtif dahi olamayıp tab-ı Osmaniyi mülâyim kelimeleri için tadilen tercüme usulünü bile ileriye götürememiştir.”²¹

Bire bir tercüme yoluyla roman neşriyatında bulunan Osmanlı yazarlarını tenkit eden Ahmet Midhat, bu tür eserlerin topluma zarar vereceğini düşünür. Zira, diğer milletlere ait romanlar, barındırdığı zararlı fikirler yanında, o milletin değerlerini de yansıtmaktadır. Bu nedenle tercüme edilecek eser, itina ile seçilmeli ve bazı değişikliklerle Osmanlı kültürüne uygun hâle getirilmelidir: “Her milletin romanı kendi istidat-ı milliyesine göre yapılmak ve fakat ait olduğu asra tabiat-ı galebesinden ayrılmamak lazım gelip bu halde ecanipten alınacak romanları da ona göre intihap eylemek ve ba’de’l-intihap yine tadilât-ı lâzımede gaflet gösterilmemek lüzumuna dikkat edilebilecek olur isek bizim için romanı ve romancılığı kendimize lazım olacak kadar anlamış bulunduğumuz hükm olunur. Ama anlayışın derecesi de bizden hâlâ epeyce baiddir.”²²

²¹ A.g.e., s. 6.

²² A.g.e., s. 6-7.

Yerli Roman

Müşâhedât'ın ön sözünde natüralist romandan ne anladığımı açıklayan Ahmet Midhat, “millî” ve “yerli” roman üzerinde de kısaca durur. Yazara göre *Müşâhedât*, yer verilen kahraman ve işlenen konular ışığında hem tabîî; hem de yerli bir romandır. Millî romanlar, sadece Müslümanları ve onlar arasında cereyan eden olayları konu alan eserlerdir. Türk edebiyatında bu türden pek çok örnek bulunmaktadır. Ancak, bu tarzdaki romanlar, eserin güzelliğini arttıracak kültürel zenginlikten mahrum kalmaktadır. “Yerli” romanlar ise, milli romanların hilâfına, aynı coğrafyada yaşayan farklı din ve mezhepteki insanları ele almakta ve bu cihetle çok farklı hayat tezahürlerine sahne olmaktadır: “Bu romanı kari’lerime “tabîî” romanlardan bir numune olmak üzere takdim eyliyorum. Hatta “millî” de değildir. Öyle olsa sırf cemaat-ı İslamiye meyanında güzerânı lazım gelir ki bunda mucib-i letafet olacak renkler dahi içtima edemez. O yolda yazılmış âsâr dahi nadir değildir. Beyinin efendisinin maşukası, hanımının mahsudesi olan bir cariyeye veyahut komşudaki delikanlının dil-dâdesi ve arz-ı meram ve nail-i maksut olmadığı için verem döşeginin mağdüresi bir kızcağız hakkında ne türlü roman tertip olunabileceği zaten herkesin cây-gîr-i zamîridir. Binaenaleyh bu romanı “yerli” olarak tasvir ettim.”²³

Roman Sanatında Yeni Bir Tarz

Ahmet Midhat, *Müşâhedât*'ı kaleme almakla roman sanatında bir ilke imza attığını açıklar. Eser, yepyeni bir teknikle yazılmıştır. Ahmet Midhat, bu eserde hem roman kahramanı; hem de yazarı olarak yer almıştır. Ayrıca, romandaki diğer bazı kahramanlar da eserin yazımına katkıda bulunmuştur. Bu cihetle *Müşâhedât*, “mükemmel” bir natüralist romandır. Bu iddia, romanın başlangıcında, Agavni ile Sirenuş’un konuşmaları sırasında, yazar tarafından ortaya atılır: “Huuu! Koca roman tamam da pek çok roman meraklılarımız ya hayalî veyahut sırf cinâyât üzerine mübteni romanlardan usanarak mucidi Emile Zola olmak üzere arzu eyledikleri tabîî romanlardan birisi! Bir mükemmeli! Roman yalnız şu işitilen sözlerden ibaret kalsa dahi bir plan ittihaz olunarak ve noksanları ikmal edilerek yazılmağa layık da fazla bile! Fakat acaba biz de söze karışsak mı? Şu, Seyyit Mehmet Numan kim? O gaddar kim? Küfran-ı nimeti, gadri filanı neden ibaret? Bunları sorsak mı?”²⁴

Roman yazarı ile kahramanların aynı eser içerisinde yer alması ve romanın teşkilinde birlikte hareket etmesi, *Müşâhedât*'ın yazılma zamanına kadar, Avrupa’da bile görülmemiş bir çığırın açılmasına vesile olur. Yazarın tahminine göre, oku-

²³ A.g.e., s. 7.

²⁴ A.g.e., s. 21.

yucular, bu romanı çok beğenecektir. Roman ve müellifinin takdir edilecek olması, eserin yazılma safhasında Ahmet Midhat'ı oldukça heyecanlandırmıştır. Bu nedenle sevinç ve coşku içerisinde romanını tamamlamaya çalışır: “Nasıl müteşevvik olmayayım ki kari’lerime tabiiyattan bir roman arz etmek için bir hayli zamandan beri düşünüp durduğum halde roman, hem de mükemmeli tasavvura sığmayacak kadar bir tabiiyetle fiilen ve maddeten ayağıma kadar kendi kendisine geldi. Daha garibi şu ki güya ben de romanın eşhas-ı vakiasından birisi imişim gibi romana karıştırılmaktayım. Böyle muharririn de velev ki yalnız temaşacı ve şahit suretinde olsun romana karışması Avrupaca da emsali görülmiş şeylerden değildir. Bu romanı kaleme aldığım zaman kari’lerim ne kadar beğenecekler memnun olacaklar diye düşündükçe sevincimden cûş ü hurûşa geliyorum.”²⁵

Ahmet Midhat'ın verdiği bilgiler ışığında *Müşâhedât*'taki bazı kahramanlar, zaman zaman roman yazarına bazı uyarılarda bulunmuş; kişi ve olaylar, onların verdiği bilgiler doğrultusunda tashih edilmiştir. Kısaca, roman, Ahmet Midhat'la birlikte Sirenuş, Agavni ve Refet gibi kahramanların da iştirakiyle vücut bulmuştur: “Hikâyemizden buraya kadar görülen kısımdan kari’lerimiz takdir eylemişlerdir ki biz bu hikâyede alelâde romancılar gibi yalnız muhbir ve hâkî sıfatıyla hareket etmiyoruz. Belik kendimiz dahi hikâyenin eşhasından imişiz gibi bir mevki işgal ediyoruz. Hatta bundan evvel dahi bir münasebet düşerek roman vadisinde büyüklük bir reh-i nâ-refte olduğunu söylemiş idik...”

Biz bu hikâyede kendimizi eşhâs-ı vekayie teşrik eylediğimiz gibi eşhâs-ı vekayii de nev-‘imâ muharrirlik vazifemize teşrik ediverdik...

Binaenaleyh birinci kâğıdın üzerine “Antuvan Kolariyo” sernamesini yazar yazmaz “Filan vakitte İstanbul'da bir Antuvan Kolariyo var idi. An asıl maltız iken İstanbul'da yerleşip kalan ve binaenaleyh Levanten denilen bir familyadan idi. İlh.” diye hikâyeye girişivermeyeceğim. Ben bu hikâyeyi yazdıktan sonra yeni dostlarımın nezdine giderek kendilerime nasıl okuduğumu ve onlar tarafından ne yolda ilâve-i malûmat ve beyan-ı mülâhazat ile itmam edildiğini hikâyeye suretiyle kari’lerime anlatacağım.”²⁶

Ahmet Midhat, daha önce kimsenin denemediği bir yolu kullanarak, *Müşâhedât*'ı yazmıştır. Ancak, yazarın alışık olmadığı bu tarz müellifi bir hayli yormuştur: “Cumartesi ve pazar günü evimde müsveddeler üzerinde iktiza eden taddilâtı icra eyleyerek eserimi bu yola dökülebilmek için bir hayli uğraştım. Hayli güçlük çektim. Pek çok çizdim bozdum. Çünkü nev-tarz olan şeylere âmili dahi kendini alıştıracaya kadar güçlük çekmek tabiidir.”²⁷

²⁵ A.g.e., s. 78-79.

²⁶ A.g.e., s. 87-88.

²⁷ A.g.e., s. 122-123.

Okuyucuyu Etkileyebilmek

Hintli bir aile ile bir Türk gencinin başından geçenleri konu alan *Hayret* romanı, okuyucuları merak ve hayret içerisinde bırakabilecek birçok olayla örülmüştür. Eserin başkahramanlarından İsmail Azmi, kaçırılan sevgilisi Jan'ı aramaktadır. Jan, Sarpson tarafından aldatılarak kaçırılmış ve namusu kirletildikten sonra yüzüstü bırakılmıştır. İsmail Azmi, sevgilisinin izini arar ve Amerika'da bulur. Uzun bir ayrılıktan sonra Jan'la karşılaştığında genç kız, İsmail'e fazlasıyla soğuk davranır. Delikanlı, hiç de tahmin etmediği böyle bir davranıştan çok müteessir olur ve âdeta yıkılır. Ahmet Midhat, Jan ile İsmail'in içinde bulunduğu bu acı hâli, okuyucularına da hissettirdiğinden emindir. Ona göre, bu başarının ardında, roman yazarı olarak eserde anlatılan olayları bizzat kendisi yaşıyormuş gibi kaleme alması vardır.

Müellife göre, okuyucuların eserdeki kişi ve olaylardan etkilenmesi ve hadiselerle müteahhis olabilmesi için, bunların öncelikle roman yazarı tarafından yaşanması ve derinden hissedilmesi gerekmektedir: “Müellif veyahut oyuncu kendisi duymaz ise, hiçbir kimseye duygusunu tesir ettiremez. Teessürün en büyüğü elbette onlarda olur. Zira tahayyülâtını hariçte tasvir için bütün hüsn-i rikkatini o nokta-i tahayyüle hasr ve tahsis etmelidir.”²⁸

Romanı Dikkatli Okumak

Ahmet Midhat, *Cellât* adlı eserinde okuyucularından romanlarını dikkatle okumasını ister. Yazar, romanın hemen başlangıcında bir olay nakletmiştir. Fakat eserin ilerleyen sayfalarında aktardığı haberlerle önceki hadise arasında büyük bir çelişki vardır. En azından okuyuculara öyle gözükmektedir. Rica bahsi, bu durumun okuyucular tarafından fark edilip edilmemesi şüphesiyle açılır. Müellife göre, meselenin fark edilmesi, romanın dikkatle okunduğuna alâmettir ve yazar için büyük bir memnuniyet vesilesidir: “Zira bundan anlarınız ki, hikâyemizi dikkatlice mütalâa buyurmak şerefiyle bizi müşerref ediyorlar.”²⁹

Roman Okumaktan Maksat

Ahmet Midhat, *Hüseyn Fellâh*'ta roman okumaktan maksadın beşeriyetin türlü hâl ve hareketlerini görerek, insanları ve olayları tetkik etmek olduğunu belirtir: “Hikâye okumaktan maksat, a'zam-ı etvâr-ı gûna-gûn nev'i-beşeri tetkik olduğuna göre...”³⁰

²⁸ Ahmet Midhat, *Hayret*, İstanbul, 1302, s. 349.

²⁹ Ahmet Midhat, *Cellât*, İstanbul, 1301, s. 45.

³⁰ *Hüseyn Fellâh*, s. 322.

Aynı görüşlere *Paris'te Bir Türk*'te de rastlanır. Yazar, bu romanda da roman okumanın insanların her türlü hâl ve davranışını tanımaya fırsat verdiğini açıklar. Okuyucu bu fırsat sayesinde iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etmekte ve kendisi için en iyi neticeler verecek yolu seçebilmektedir: “Her yerde denildiği gibi hikâye okumaktan bir maksat dahi nev-i beşerin etvâr-ı gûna-gûnu nazar-ı muhakemede cem‘ ederek kendi insanîyetimiz için en beğendiğimiz bir çığırını açmak ise yukarıki bâbın nihayetinde hâtimesini çekmiş olduğumuz...”³¹

Ahmet Midhat, Haçılarla Araplar arasındaki mücadeleleri konu aldığı *Süleyman Muslî*'de, romanda anlatılanların okuyucuları eğlendirmesi gerektiğini söyler. Ancak, bu eğlenmek, farklı olay ve kişilerle insanlara sadece zevk vermekle sınırlı kalmamalı, kişi ve olayların iç yüzünü de göstermelidir. Kısaca, okunan eser, hem eğlendirmeli; hem de okuyuculara hikmet dersi vermelidir. En azından kişi bu bakış açısıyla romanı okumalı ve olayların iç yüzüne nüfuz ederek, zahirden hakikate geçmeye çalışmalıdır: “Hikâyeden maksat aslı velev ki hayalî olsun türlü türlü suretler vererek eğlenmek olduğuna göre âlemin sûr-ı maddîyesinde dahi bu ihtilâf-ı surete göz gezdirerek eğlenmek mümkün olabilir. Bahusus ki, şey-i vahidin yalnız muhsenâtını veyahut yalnız mazarratını görmek insanı vasıl-ı hakikat olmuş bir hakîm edemez. Muhsenât ve mazarrat, her şeyde tabîî ve zarurî olduğu cihetle hakîmin nazar-ı dikkati iş bu amâk-ı hakâyika vasıl olmak hikmet-i şanıdır.”³²

Yeryüzünde Bir Melek'te aşk üzerine geniş açıklamalar yapan Ahmet Midhat, bu konu etrafında ahlâk dersleri vermeyi ihmal etmez. Zaten yazara göre romandan maksat ahlâk ve maneviyat dersleri vermektir: “Hikâyelerden maksat feylesofinin en büyük bir parçası olan ahlâk ve maneviyat için meydan açmaktır. Binaenaleyh bu meydandaki fikirlerimize yol vermek için cem‘-i kuvvet ederek işe de ona göre ehemmiyet vermeli.”³³

Ahmet Midhat, romanları vasıtasıyla okuyucularını eğlendirmek ve onlara birtakım faydalı bilgiler öğretmeyi gaye edinmiştir. *Hayret*'te, Avrupalıların kış mevsimini geçirmek üzere Napoli'ye akın etmelerini sebepleriyle birlikte açıklayan yazar, romanların sadece hayalî veya hurafelerle dolu olayları nakletmemesi gerektiğini açıklar. Romanlarda coğrafya, tarih, fen ve felsefeye dair bilgiler de yer almalı ve bunlar vasıtasıyla okuyucular bilgilendirilmelidir. Böyle yapıldığı takdirde romanlardan “büyük büyük” faydalar temin edilecektir: “Avrupalıların mevsim-i şitayı imrar için cenup taraflarına sebep ve hikmet-i seyahatleri hakkında da kari'lerimize bir fikr-i mahsus vermek isteriz. Zira hikâyeye

³¹ *Paris'te Bir Türk*, s. 286.

³² *Suleyman Muslî*, s. 59.

³³ Ahmet Midhat, *Yeryuzunde Bir Melek*, Kırkambar Matbaası, İstanbul, 1296, s. 328.

okumaktan maksat yalnız hayâlât ve hurâfât nev'inden masal dinlemek değildir. Masal içine birçok hakayık-ı coğrafiye, tarihiye ve hikemiye ve fenniye katmak romanlardan büyük büyük istifadeleri temin eyleyecek mevaddandır.”³⁴

Osmanlı devrinde Balkanlarda yaşanan bazı olayları konu edinen *Arnavutlar Solyotlar*, tarihî olaylardan hareketle kaleme alınmıştır. Yazar, romanda işlenecek konuya zemin hazırlamak üzere, öncelikle Tepedelenli Ali Paşa zamanında Balkanlarda yaşanan hadiseler ve o zamanki tarihî şahsiyetler hakkında bilgi verir. Ahmet Midhat, böyle bir giriş yapmakla okuyucuların tarihî olayları yakından bilmesi ve bu konuda aydınlanmasını gaye edinir. Ona göre, roman sanatı, sadece aşk hadiselerini nakletmekle sınırlı kalmamalı; okuyucular roman okurken, hem zevk almalı; hem de ondan istifade etmelidir: “Roman okumaktan maksat yalnız ahval-i âşıkâne mütalâasıyla telezzüzden ibaret olamaz. İstifade ciheti dahi maksadın büyüklerinden addolunur. Hele bu hikâye gibi esası külliyyet üzere tarihe müstenit olan ve bir zaman mazide güzêrân eyleyen hikâyât-ı mühimmede o zamanın tabiat-ı tarihiyesini yine o zamanda yaşamışçasına bilmek hikâyenin zaruriyât-ı gayr-i münfekkesinden addolunur.”³⁵

Ahmet Midhat, *Muşâhedât*'ta dünyayı büyük bir tiyatroya benzetir. Gerçek olay ve kahramanlarla tesis edilen böyle bir tiyatrodaki ibret alınacak pek çok olay vardır. Âlemin her köşesi, seyretmesini bilenler için, insan ve olayları çözümlenmede türlü imkânlar sunmaktadır. Etrafında olup bitenlere ilgi duymayan insanlar, içinde yaşadığı topluma yabancı olmaktan kurtulamazlar. Sadece kendileriyle meşgul olduklarından daima iç sıkıntısı yaşarlar. Ancak bu tür insanlar roman okuyarak, söz konusu aksaklıkları giderme şansına sahiptir. Zira roman sanatı, özellikle de natüralist romanlar, toplumda karşılaşılan her tür olayı, gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu tür eserleri okumak, fert ve toplum hayatını yakından tanımak anlamına gelmektedir. Yazar, roman okumanın böyle bir netice doğurmasını ister: “Roman, hem tabii denilen surette yazılan roman okumaktan maksat yalnız bir adamın sergüzeştini tettebbu değildir. Asıl ahval-i âlemi tettebbudur. Ahval-i âlem ise, hakikaten şayan-ı tettebbudur. Pek çok kimseler vardır ki, bir büyük şehir dâhilinde yaşarlar ve yüz bin türlü havayice muhtaç bulunurlar da eşya-yı mezkûrenin nerelerden ne surette istihsal ve tedarik ve celp olunduğunu da bilmezler.

Bunları bilmekle mükellef de değil midirler dediniz? Bunları bilmekten maada onlara müteferri şeyleri de bilmezler. Bilemezler. Bilemedikleri içindir ki, dünyada merak edilecek, öğrenilecek, o zamanda ibretler alınacak eğlenecek şeyler bulunmadığı zannıyla sıklet-i derundan kurtulamazlar. Erbab-ı mesai her

³⁴ *Hayret*, s. 84.

³⁵ *Arnavutlar Solyotlar*, s. 29.

gününü, her saatini bir meşguliyetle imrâr eylediklerinden onların zamanları işlerinin bihakkın tesviyesine yetmez ise de işi gücü olmadığı gibi âlem denilen şu tiyatro ve hane-i daimisinin her köşesini bir saha-i temaşa addedip de tetebbuuna lüzum görmek derecesinde müteyakkız olmayanlar için bu can sıkıntısının derecesi artıkça artar.”³⁶

Konusu Balkanlarda geçen *Gönüllü*'de Türk-Yunan Savaşı etrafında Recep ile Filomen arasındaki aşk, konu edilmiştir. Romanın başkahramanlarından Filomen, babası tarafından Kalabaka'daki Aiya Teriyade Manastırına kapatılır. Ahmet Midhat, sözü buraya getirdiğinde romanın akışını keserek, Kalabaka hakkında uzun uzun bilgiler verir. Daha sonra da böyle davranmakla neyi hedeflediğini açıklar. Yazar, diğerlerinde olduğu gibi bu romanında da “eğlence” ile “fayda”yı birleştirmek istemiştir. Ahmet Midhat, romanın hem eğlendirmek hem de okuyucuları eğitmek gibi iki vazifesi olduğunu kabul eder. Bunu başarabilen romanlar, vaktin en güzel şekilde değerlendirilmesine hizmet etmiş olacaktır: “Her eserimizde mutadımız olmak üzere tamamıyla malumdur ki, bizce “kıraat” denilen şey başka eğlenceler gibi sadece safice bir imate-i vakt demek olmayıp belki o eğlencelerin zamanından birçok malûmat, mütenevvia-yı nafia dahi iktisab olunarak o vakti hükm-i sahiha ile ihya demektir. Bunun için esna-yı hikâyede düşen münasebetlerin hiçbirisini feda edemeyerek o münasebetlerin girizgâh olabilecekleri malûmat-ı tarihiye, coğrafiye, hikemiye ve saireyi muhtasaran serd ve ihtar eylemekte bulunduğumuz gibi bilhassa şu Kalabaka manastırlarını tembelcesine bir ihmal ile geçiştirmeye gönlümüz asla razı olamaz.”³⁷

Roman Okumanın Fayda veya Zararı

Ahmet Midhat, Tanzimat devriyle birlikte başlayan “roman okumak faydalıdır” veya “muzırdır” şeklindeki tartışmaları, kimi romanlarında ele almış, bu konu etrafında uzun izahatlarda bulunmuştur. *Hayret*'te Sarpson-Mihriban ilişkisi çerçevesinde, roman okumanın zarardan ziyade büyük faydalar temin ettiğini söyleyen yazar, aksi durumu iddia edenleri, “bilir bilmez” her konuda konuşan, “dümensiz ukâlâ”lar olarak niteler. Birkısım kalem sahipleri, sadece ahlâkî kaygılar güden eserlerin neşrini desteklemekte ve romanları sefahat âlemlerini tasvir ettiğinden dolayı “ıfsat” aleti olarak görmektedir. Bu anlayışın ne derece yanlış sonuçlar doğuracağına değinen Ahmet Midhat, *Telemak* örneğinde olduğu gibi, yeni yetişen nesillere yalnız ahlâk dersi vermenin doğru olmadığını belirtir. Sadece iyilik ve güzellikleri işleyen bu tür eserler, insanların gerçek hayatı tanımalarına engel olmaktadır. Romanlar, gerçek hayatta karşılaşılabilecek müs-

³⁶ *Muşâhedât*, s. 46-47.

³⁷ Ahmet Midhat, *Gönüllü*, Kırkambar Matbaası, İstanbul, 1314, s. 61-62.

pet veya menfi her tür olayı işlemeli ve okuyucular için “eğri” ve “doğru”yu gözler önüne sermelidir. İnsanlar, ancak bu şartlarda, dünyanın çirkin ve pespaya işlerine bulaşmadan tecrübe sahibi olabilmekte ve zararlı kişi ve olaylardan sakınabilmektedir. Ahmet Midhat, bu görüş doğrultusunda, roman okumanın son derece faydalı olduğunu açıklar: “İşte bilir bilmez her şey üzerine serd-i mütalâat eden akıllılar, dümensiz ukalâmız romanlar âlemine etmedik hücum bırakmayarak romanların kâffe-i hafayayı ortaya koyduklarından ve gençlerin değil ihtiyarların bile zihinlerini çalacak tafsilâta giriştiklerinden bahs eyledikleri ve yalnız *Telemak* sergüzeşti gibi sırf ahlâk-ı âliye üzerine yazılmış şeylere müsaade bulunarak entrika ve sefahat ve mihnet ve melanet âlemlerinin hakayık-ı esrarını meydana koyan âsârı mugayir-i ahlâk olmak üzere reddettikleri hâlde insanı birçok tehlikeli adamlara ve ömrün sair mehalikine karşı uyanık bulundurarak esbap meyanında romanlar dahi dâhil olduğunu kabul etmelidir.

Dünya ahvalini romanlarda okuyup görenler ve öğrenenler şeytanet ve mel’anet âlemlerinin içine girmeksizin hakayıkını görmüş ve öğrenmiş olurlar da tevakkiye dahi iktidarı kesb ederler. Yoksa yalnız *Telemak* yolunda ders-i ahlâk alanlar bir peri kuvvetiyle bir fırtınadan, bir garktan kurtulabilseler bile hayat âleminde duçar olacakları azim fırtınalardan kendilerini kurtaramazlar.”³⁸

Ahmet Midhat, yukarıda alıntılıdığımız bu satırların devamında, Sarpson’un bütün uğraşlarına rağmen Mihriban’ın başlangıçta ona aldanmadığını belirtir. Genç kız, İngilizce ve Fransızca olmak üzere birçok roman okumuş ve bunlar vesilesiyle kişi ve olaylar hakkında büyük tecrübe kazanmıştır.

Müşâhedât’ta da roman okumanın fayda ve zararları üzerine açıklamalar yer alır. “Ahlâkiyyunumuzdan birçoğu kızlara kadınlara yeni romanların okutulmaması reyindedirler. Fakat okutturmamak imkânını bulamadıklarından hükümlerini biraz daha ileriye götürerek yazılmamayı da rey ederler.” cümlesiyle söze başlayan yazar, romanların genç kız ve kadınları aşk konusunda ifsat ettiği suçlamasına karşılık, halk hikâyeleri ve masalların da aynı tesire sahip olduğu ikazıyla cevap verir. Üstelik hikâye ve masallar, özellikle genç kızları olumsuz yönde etkilemekte, bunları “safderun” denilebilecek nispette “gözükapalı” yetiştirmektedir. “Kocakarı masalları” ve halk hikâyeleriyle büyüyenler, gerçek kişi ve olaylardan habersiz bir şekilde, fırsat düşkünlerine kolayca aldanabilmektedir: “Haydi yeni romanlar hiç yazılmamış hiç tercüme edilmemiş olsunlar. Ya bizde eski romanlar yok mudur? Ferhat ile Şirin, Leylâ ile Mecnun, Kerem, Şah İsmail filan nedir? ...Bunların da ortadan vücudunu kaldıralım. Ya o kocakarı masallarını ne yapalım? ...Hangi birini tatad edelim? Bu yoldaki kocakarı masallarının hangisi tedkik edilecek olsa hep ihsas-ı âşıkaneeye dair oldukları görülür.

³⁸ *Hayret*, s. 187-188.

Hem de ne safderunane şeyler! Onlara kapılan kızlar kadınlar bir namerdin cüz'î iğfaline bile mukavemet edemeyecek ve âdeta “belâhet” tabir olunabilecek safderunluklarından dolayı ne büyük tehlike içinde bulduklarını güzelce düşünmelidir.”³⁹

Ahmet Midhat, bu sözlerin devamında, genç kız ve kadınları toplumdan soyutlayarak, kapalı bir çevrede yetiştirmenin de mümkün olduğunu açıklar. Ancak, bu şartlarda yetişen kadınlar, gerçek hayatta büyük zorluklar yaşayacaktır. Bu sebeple romanların sadece zararları düşünülmemeli, faydaları da göz önüne alınmalıdır. Roman okuyan kızlar, hayâlî de olsa birçok olaya şahit olmuş ve roman kahramanlarının yaşadığı hadiseler vesilesiyle türlü ibretler almıştır. Bu nedenle roman okuyan kızlarla okumayanlar arasında hayatı ve dünyayı tanıma noktasında büyük farklar bulunmaktadır: “Bize kalır ise, kızlara kadınlara da roman okutmalıdır. Bizim okutmaklığımıza ihtiyaçları yok ya. Biz ne kadar men etmek ister isek isteyelim onlar yine okuyorlar ya! O hâlde diyelim ki onların roman okumalarından o kadar büyük havflara endişelere düşmeyelim. Belki bu kıratların nef'îni de düşünelim. Kocakarı masallarında ve eski romanlarda âşıklar ekseriye o suret-i safiyânede tasvir olunurlar ki sevda-zedegânı o nazarla telâkki eden masumât-ı nisvan diğer cihetten nice hâne-i mülî-îynin ne kadar ev yıktıklarından haberdar bile olamazlar. Her gördükleri erkeği ya peri padişahının oğlu yahu Âşık Garip zannederler. Ahval-i beşeriyenin iyisini de fenasını da romanlar şerh ederler. Romanları okuyanlar pek çok felâketler işitmiş her birinden bir ibret almış olurlar.”⁴⁰

Ahmet Metin ve Şirzad'ta Ahmet Midhat, toplumda şahit olunan veya gerçekleşmesi mümkün olan iyilik ve fenalıkların romanlarda tasvir edilmesi gerektiğini açıklar. Romanlar, kişi ve olayların fena yönlerine de özellikle ışık tutmalı ve okuyucuların bunlardan “nefret” etmesini sağlayarak, insanları iyiliklere sevk etmelidir. Tabîi olarak iyilik ve fenalıkların birlikte tasviri, kimi okuyucuların romandaki kötülükleri taklit etmesine yol açacaktır. İlk bakışta, bu netice, romanın zararlı olduğu intibasını vermektedir. Ancak, yazara göre bu durum, romandan ziyade, okuyucunun karakterinden kaynaklanmaktadır: “Ahval-i beşeri teşrih ederek iyisini de fenasını da insanlara göstermeli ve fenalıklardan tevhiş ve tenfir ederek insanları iyiliklere sevk eylemeli. Ama her zaman itiraf etmiş olduğum gibi yine de tekrar ederim ki, romanlardan tiyatrolardan örnek almak insanların tabâyiindeki istidada göredir. İnsan-ı şaki mutlaka hase-nattan bile su-i misal alır. Eğer Salih olursa seyfiattan dahi hüsn-i misal alır.

³⁹ *Muşâhedât*, s. 215.

⁴⁰ A.g.e., s. 216.

Lokman Hekim'in edebi, edepsizlerden öğrenmiş olduğu fikrini hatırdan çıkarmamalıdır.”⁴¹

Sonuç

Türk romanında seçkin ve öncü bir kimliğe sahip olan Ahmet Midhat Efendi; *Müşâhedât*, *Hüseyin Fellâh*, *Cinli Han*, *Rikalda*, *Kafkas*, *Paris'te Bir Türk*, *Ahmet Metin ve Şirzad*, *Süleyman Muslî*, *Bahtiyarlık*, *Arnavutlar Solyotlar*, *Hayret*, *Cellât*, *Yeryüzünde Bir Melek* ve *Gönüllü* adlı eserlerinde diğer bazı konular yanında roman türüne ait fikirlerine de yer verir. Roman sanatı, türleri, yazarlığı, romanın okunuş maksadı ve tarzıyla ilgili açıklamalar yapar. *Hüseyin Fellâh*'ta roman nev'inde konu seçimi üzerinde durur. Yazara göre, başarılı bir eser için ele alınmamış mevzuların romanda konu edilmesi şarttır. Ahmet Midhat bu görüş doğrultusunda eserlerinde ilginç konu, olay ve mekânlara yer verir. *Hasan Mellâh*, *Paris'te Bir Türk*, *Süleyman Muslî*, *Kafkas*, *Acâib-i Âlem*, *Hayret*, *Arnavutlar Solyotlar*, *Haydut Montari*, *Rikalda*, *Ahmet Metin ve Şirzad*, *Bir Acîbe-i Saydiyye* vb. eserleri, bunun güzel örnekleriyle doludur.

Ahmet Midhat, roman yazarının başarılı olabilmesi için romanda mekân tasviri ve kahraman seçiminde dikkatli olması gerektiği görüşündedir. *Cinli Han*, *Rikalda* ve *Kafkas*'ta bununla ilgili düşüncelerine yer verir. Vak'a ve kişilerin çözümünde, mekân unsurunun önemli bir işlevi vardır. Şahıslar ile bunların içinde yaşadığı mekân arasında sıkı bir münasebet bulunmaktadır. Müellif bu sebeple romanlarında mekân tasviri üzerinde hassasiyetle durur. Ancak başarılı bir eser için bunu yeterli görmez ve romanda okuyucular tarafından örnek alınabilecek kahramanların da bulunması gerektiğine işaret eder.

Paris'te Bir Türk ile *Ahmet Metin ve Şirzad*'ta romanda gerçeklik bahsine de değinen yazar, roman sanatının toplumu eğitmek gibi önemli bir fonksiyona sahip olduğu fikrindedir. Ancak bunu, bir şarta bağlar: Romanda anlatılanlar, gerçeklerle örtüşmelidir. Dolayısıyla okuyucu, eline aldığı eserde kendini veya çevresini bulabilmelidir. Bu şart yerine getirildiğinde okur, eserde anlatılanlardan etkilenecek ve okuduklarından hareketle kendi kusur ve eksikliklerinin telâfisine çalışacaktır. Ahmet Midhat, belki de bu görüşün tesiriyle romanlarında insanları, olumlu ve olumsuz yönleriyle tasvire çalışır. Onları “melek” veya “şeytan” olarak tek yönlü işlemekten kaçınır.

Romanda sürükleyicilik bahsi, *Süleyman Muslî* adlı eserde konu edilir. Ahmet Midhat, okuyucunun eline aldığı eseri büyük bir merakla takip etmesini, yazarın başarısı olarak görür. Olayların akışı, ahenk içerisinde olduğu ve hadise-

⁴¹ *Ahmet Metin ve Şirzad*, s. 427.

lerin serim ve düğüm noktaları, başarıyla hazırlandığı takdirde, olayların ardındaki sırlar, okuyucuyu peşinden sürüklemeye yetecektir. Bu sebeple olayların takdiminde zamanlama hatası yapılmamalıdır.

Süleyman Muslî, Bahtiyarlık ve Arnavutlar Solyotlar'da tarihî roman kavramı üzerinde de duran müellif, roman yazarını hayalî bir tarihçi olarak niteler. Bu vesileyle bazı romanlarında tarihî konuları ele alır. Hatta bu konuda romancı kimliğini bazen unutarak, tarihçi tavrıyla hareket eder. Tarihî gerçekler hakkında yorum yapar ve bazı tarih kitaplarında yanlış bilgiler olduğunu dile getirir. Bu sebeple kimi romanları, bu tür açıklamalar sebebiyle edebî yönden büyük zaafa uğrar.

O zaman itibarıyla içinde yaşanan asrın natüralist roman çağı olduğunu kabul eden Ahmet Midhat, bu konuda *Müşâhedât* adlı eserinde uzun açıklamalarda bulunur. Avrupa'da revaçta olan natüralist eserler, başta Emile Zola olmak üzere bazı yazarların tasarrufuyla toplumdaki gerçekleri okura yansıtmak adına gayrimeşru çirkinlik ve sefaletleri tasvir etmektedir. Ahmet Midhat, bu tarz eserleri "tabii" roman olarak kabul etmez. Zira sosyal hayatta sadece çirkinlik ve ahlâksızlık yoktur. Pekçok güzellik de mevcuttur. Bu sebeple toplum hayatını her yönüyle tasvir eden eserler ancak "tabii" roman vasfına sahip olabilecektir.

Osmanlı matbuatında birçok yazar, tercüme yoluyla eser neşriyatında bulunmaktadır. Yazar, *Müşâhedât*'ta bunu büyük bir takdirle karşılar. Ancak mütercim yazarlara bir uyarıda bulunmadan da edemez. Tercüme edilen eserler; fikrî, siyasî veya ahlâkî açıdan zararlı unsurlar taşımaktadır. Türkçe'ye kazandırılacak eserlerin bu yönüne dikkat edilmelidir. Ahmet Midhat bu görüş doğrultusunda tercüme ettiği eserlerde, Türk toplumuna zararlı olabilecek fikirleri ayıkladığını da aynı yerde açıklar.

Ahmet Midhat, *Müşâhedât*'ta "millî" ve "yerli" roman kavramları üzerinde durur. Sadece Müslümanları ve onlar arasında cereyan eden olayları konu alan eserler, yazara göre, "millî"dir. Müslümanlarla aynı coğrafyada yaşayan gayrimüslimleri anlatan romanlar ise, "yerli"dir.

Müşâhedât'la natüralist romana güzel bir örnek teşkil ettiğini ifade eden Ahmet Midhat, bu eseriyle o zamana kadar Avrupa'da bile denenmemiş bir tarzı hayata geçirdiğini açıklar. Yazar, bu eserde hem roman kahramanı; hem de müellif olarak görev alır. Kahramanlar da zaman zaman yazar gibi davranır. Roman, hem Ahmet Midhat; hem de kahramanların katkısıyla kaleme alınır.

Ahmet Midhat, romanda işlenen konunun okuyucuyu etkileyebilmesi için önce yazar tarafından yaşanması, hissedilmesi gerektiğini belirtir. *Hayret*'te bu konuda açıklama yapar. Müellif olarak hissetmediğini yazmadığını söyler. Bu sebeple de okuyucuyu etkileme hususunda başarılı olduğunu ileri sürer.

Cellât'ta okuyucularından romanlarının dikkatle okunmasını isteyen Ahmet Midhat; *Hüseyin Fellâh, Paris'te Bir Türk, Süleyman Muslî, Yeryüzünde Bir Melek, Hayret, Arnavutlar Solyotlar, Müşâhedât ve Gönüllü*'de de romanın hangi maksatla okunması gerektiğini açıklar. Yazara göre, roman sanatı okuyucuyu hem eğlendirmekte; hem de insanoğlunun hemen her yönüyle tanınmasına hizmet etmektedir. Ayrıca okura roman vasıtasıyla ahlâkî ve dinî dersler de verilmektedir. Böylece birçok konuda insanların istifadesine zemin hazırlanmaktadır. Okuyucular, işte bütün bunları göz önüne alarak roman okumalıdır.

Ahmet Midhat, yeni yetişen nesillerin sefalet ve sefahate düşmeden, gerçek hayatı ancak romanlar vasıtasıyla tanıyabileceği görüşündedir. *Hayret, Müşâhedât ve Ahmet Metin ve Şirzad*'ta bu konudaki düşüncelerine yer verir. Roman sanatı, içerdiği şahıs, konu, olay ve mekân itibarıyla birçoklarınınca zararlı kabul edilir. Yazar ise, buna katılmaz. Özellikle yeni yetişen nesillerin gayrimeşru olaylardan romanlar vasıtasıyla alıkonulabileceğini söz konusu romanlarda dile getirir.

Ahmet Midhat Efendi, ele aldığımız romanlarda diğer bazı meseleler yanında roman konusu üzerinde de ayrıntılı olarak durur. Bu vesileyle olayların akışını keserek roman yazarlığından romanın okunuş gayesine varıncaya kadar eserlerinde birçok konuya temas eder. Bütün bunlar ise, Ahmet Midhat'ın roman yazarlığı ve eserlerinin çözümlenmesinde büyük önem taşır.